ŽODŽIO LAISVĖ: DVI BYLOS – DU POŽIŪRIAI (AKTUALI VOKIETIJOS FEDERALINIO KONSTITUCINIO TEISMO IR JUNGTINIŲ AMERIKOS VALSTIJŲ AUKŠČIAUSIOJO TEISMO JURISPRUDENCIJA)

Darijus Beinoravičius
Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
El. paštas: dabein@mruni.eu

Gediminas Mesonis
Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
El. paštas: gedmes@mruni.eu

Milda Vainiutė
Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos
Viešosios teisės institutas
El. paštas: milda.v@mruni.eu

Santrauka. *Žodžio laisvė – tiek Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindiniame Įstatyme, tiek JAV Konstitucijoje (jos pirmojoje pataisoje) įtvirtinta teisinė kategorija. Jos turinys atskleidžiamas konstitucinėje jurisprudencijoje – Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo ir JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimuose. Pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių kataloge žodžio laisvė įtvirtinta jau seniai. Vis dėlto tai ne nekintanti, statiška teisinė kategorija. Nuolatinė konstitucinės jurisprudencijos raida neaplenkia ir žodžio laisvės sampratos. Taigi straipsnio tikslas – atskleisti šios jurisprudencijos raidos tendencijas. Šiame straipsnyje, taikant lyginamosios teisėtyros metodologiją, pateikiama Vokietijos ir JAV konstitucinė jurisprudencija žodžio*

laisvės srityje. Analizuojant pasirinktas Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo ir JAV Aukščiausiojo Teismo bylas, atskleidžiama žodžio laisvės konstitucinė problematika. Taip sudaromos prielaidos formuluoti apibendrintas išvadas apie žodžio laisvę kaip konstitucinę kategoriją. Atlikus šią analizę, konstatuojama permanentinė žodžio laisvės sampratos kaita, jos turinio raida. Daroma išvada, kad žodžio laisvė – nekintanti laisvė, tačiau ne savo turiniu; ji – ne statiška, o nuolat kintanti ir aktualumo neprarandanti konstitucinė kategorija.

***Reikšminiai žodžiai**: Konstitucija, žodžio laisvė, Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas, JAV Aukščiausiasis Teismas, konstitucinės jurisprudencijos raida.*

Įvadas

Nuostata, kad kiekvienoje demokratinėje teisinėje valstybėje būtina užtikrinti aukščiausią teisinę galią turinčio valstybės teisės akto – Konstitucijos – viršenybę visų kitų teisės aktų atžvilgiu, nūdienos kontekste yra laikoma aksioma. Tai pasakytina ir apie vadinamajam trečiajam konstitucijų raidos etapui[1] priskirtinus „įstatymų įstatymus", įskaitant 1948 m. Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindinį Įstatymą[2] (toliau – ir PĮ), kuriuose konstitucinę justiciją vykdančios institucijos (šiuo atveju – Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas) – rado išskirtinę vietą šių valstybių konstitucinėje sąrangoje ir, žlugus totalitariniams režimams XX amžiaus 9-ojo dešimtmečio pabaigoje, tapo sektinu pavyzdžiui daugeliui Vidurio ir Rytų Europos valstybių, joms kuriant ir formuojant demokratijos principais grindžiamas konstitucionalizmo tradicijas.

Pagrindiniame Įstatyme įdiegus jo priėmimo laikotarpiu pakankamai novatoriškas teisinės ir socialinės valstybės idėjas, jame įtvirtintas asmens teisių ir laisvių katalogas visuotinai pripažįstamas kaip itin išsamus[3]. Pagal Pagrindinį Įstatymą asmens orumas yra pagrindinių teisių pagrindas, čia svarbią vietą užima ir žodžio laisvė. Šiek tiek kitokia situacija susiklostė priimant šiuolaikinio konstitucinio reguliavimo pradžią simbolizuojančią Jungtinių Amerikos Valstijų (toliau – JAV) Konstituciją: 1787 m. priimtoje JAV Konstitucijoje nebuvo įtvirtintos žmogaus teisės, jos – 1791 m. įsigaliojusio Teisių bilio (konkrečiai – jo dalimi esančios JAV Konstitucijos Pirmosios pataisos) reguliavimo dalykas. Būtent šio teisės akto nuostatos įtvirtino žodžio laisvę kaip pirmosios rašytinės Konstitucijos pasaulyje neatskiriamą dalį.

Tad žodžio laisvė – tiek Vokietijos, tiek JAV aukščiausios teisės pripažįstama ir joje įtvirtinta kategorija, neatskiriama pagrindinių žmogaus teisių ir

[1] Plačiau žr., pvz., Egidijus Jarašiūnas, „Apie pirmąsias konstitucijas ir jų reikšmę", *Jurisprudencija* 2, 120 (2010) : 23–52.

[2] „Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindinis Įstatymas" (*Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*), Bundestag, https://www.bundestag.de/parlament/aufgaben/rechtsgrundlagen/grundgesetz.

[3] Pvz., žr.: Alfred Katz, Gerald G. Sander, *Staatsrecht, Grundlagen, Staatsorganisation, Grundrechte* (Auflage: Heidleberg, 2019), 588–892.

laisvių katalogo dalis. Konstatuotina, kad žodžio laisvės problematika – tiek ontologinė, tiek ir taikomoji – jau seniai yra mokslinės doktrinos objektas. Ši mokslinė doktrina yra tokia gausi, kad tuo atveju, jei selektyviai būtų cituojami kai kurie autoriai, manytina, tai tebūtų beprasmės pastangos, bandant surasti vienos ar kitos minties sinonimišką raišką arba ją paneigti. Būtina pabrėžti, kad šio straipsnio tikslas nėra siekis pasirinkti vieną iš konkrečių pozicijų. Tikslas – parodyti, kad dauguma pozicijų yra galimos, kad galutinės išvados praktikos raidoje laikytinos tarpinėmis. Pastebėtina, kad straipsnyje nagrinėjamų bylų problematika yra kontrastingai skirtinga, nors jos abi susijusios su žodžio ir saviraiškos laisve, jos įgyvendinimu. Autorių nuomone, nagrinėjamų atvejų skirtumai nėra atsitiktiniai: toks pasirinkimas yra būtinas, siekiant įrodyti, kad šios teisės problematika nėra statiška nei teoriniu, nei praktiniu lygmeniu.

Kadangi šios konstitucinės teisės apsaugos ypatumai geriausiai reflektuojami praktinėje dimensijoje, šiame straipsnyje nagrinėjami jos užtikrinimo pavyzdžiai konstitucinėje jurisprudencijoje, sudarantys prielaidas atskleisti jurisprudencinių požiūrių Vokietijoje ir JAV ypatumus. Tad šių valstybių praktinė patirtis akylesniam skaitytojui tarsi turėtų sufleruoti, kad tai aktualu bet kuriai valstybei, tad manytina, kad su šiomis problemomis neišvengiamai susidurs ir Lietuvos mokslinės minties bei jurisprudencijos raida.

1. Žodžio laisvė Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje

Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas (toliau – ir VFKT, ir Teismas), veikiantis nuo 1951 m. balandžio 17 d., be kita ko, yra svarbus Pagrindinio Įstatymo I skirsnyje įtvirtintų pagrindinių teisių sergėtojas ir gynėjas. Šiame kontekste pabrėžtina, kad labai svarbus pagrindinių teisių ir laisvių principas yra jų įgyvendinimas ir pareiga valstybės valdžios institucijoms jų nepažeisti. Antai Pagrindinio Įstatymo 1 straipsnyje yra įtvirtinta, kad pagrindinės teisės yra privalomos įstatymų leidžiamajai, vykdomajai ir teisminei valdžioms kaip tiesiogiai taikoma teisė.

Taigi Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas yra reikšmingas ginant piliečių teises ir laisves: Pagrindinio Įstatymo 93 straipsnio 1 dalies 4a punkte nurodyta, kad kiekvienas asmuo, manantis, jog valdžios institucijos pažeidė vieną iš pagrindinių jo teisių arba vieną iš teisių, nurodytų 20 straipsnio 4 dalyje, 33, 38, 101, 103 ir 104 straipsniuose, gali paduoti konstitucinį skundą. Juo paprastai skundžiami pažeidimai, padaryti įstatymais, kitais teisės aktais, tačiau pagrindinė dalis ginčų, kuriuos prašoma nagrinėti šiame Teisme, kyla dėl administracinių aktų ir ypač dėl teisinių institucijų priimtų aktų. Kaip minėta, Pagrindiniame Įstatyme tarp pagrindinių teisių svarbią vietą užima žodžio laisvė, įtvirtinta 5 straipsnio 1 dalyje, kurios konstitucinė apsauga ir aptariama remiantis viena naujausių Vokietijos Federacinės Respublikos Konstitucinio Teismo nagrinėtų bylų.

1.1. Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 2020 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas[4]: faktinės bylos aplinkybės

Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas (Pirmojo Senato antrieji rūmai) 2020 m. rugpjūčio 19 d. išnagrinėjo bylą, kurioje buvo siekiama atsakyti į klausimą, ar ordinarinių teismų sprendimais[5] nebuvo pažeista Pagrindinio Įstatymo 5 straipsnio 1 dalies 1 sakinio nuostata. Šioje nuostatoje įtvirtinta, kad kiekvienas turi teisę savo nuomonę laisvai reikšti ir skleisti žodžiu, raštu ir vaizdu bei netrukdomai gauti informacijos iš visuotinai prieinamų šaltinių. Konstitucinis skundas buvo pateiktas dėl apkaltinamojo nuosprendžio už įžeidimą pagal Vokietijos Baudžiamojo kodekso (StGB) 185 straipsnį[6]. Faktinės bylos aplinkybės, kurių pagrindu VFKT priėmė nagrinėti konstitucinį skundą, buvo tokios, kad pareiškėjas

[4] „Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 2020 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas“, Bundesverfassungsgericht, https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2020/08/rk20200819_1bvr224919.html.

[5] „Švalmstado apylinkės teismo 2019 m. birželio 5 d. sprendimas – 41 DS – 2 Js 9273/16“, „Marburgo žemės teismo 2019 m. rugsėjo 2 d. sprendimas – 8 Ns – 2 Js 9273/16“.

[6] Pagal šį straipsnį už įžeidimą baudžiama laisvės atėmimu iki vienerių metų arba bauda, o jei įžeidimas padaromas smurtu – laisvės atėmimu iki dvejų metų arba bauda.

nuo 2013 m. gegužės mėnesio atliko laisvės atėmimo bausmę, kurios metu jam buvo skiriami sumažinti kišenpinigiai (nuo 60 iki 65 eurų per mėnesį). Dėl kompiuterinių technologijų problemų 2016 m. rugpjūčio 23 d. jo pirkiniams skirti pinigai dar nebuvo rezervuoti, kad juos būtų galima panaudoti jau užsakytiems pirkiniams įsigyti. Norėdamas atkreipti dėmesį į šį atvejį, susijaudinęs pareiškėjas tą pačią dieną atėjo į įkalinimo įstaigos socialinės darbuotojos (toliau – ir liudytoja) tarnybinį kabinetą. Jausdamas, kad ji neįvykdys jo prašymo, jis supyko ir darbuotoją pavadino *Trulla*[7]. Be to, pareiškėjas liudytojos atžvilgiu elgėsi grėsmingai, tad ji ketino paspausti ir apsaugos mygtuką.

Švalmstado apylinkės teismas 2019 m. birželio 5 d. sprendimu dėl įžeidimo pareiškėjui skyrė piniginę baudą (15 dienų po 2 eurus). Šis sprendimas buvo apskųstas Marburgo žemės teismui, kuris 2019 m. rugsėjo 2 d. sprendimu atmetė pareiškėjo apeliacinį skundą kaip nepriimtiną.

1.2. Svarbiausi Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo argumentai priimant sprendimą

Taigi 2019 m. spalio 4 d. Vokietijos Federaliniame Konstituciniame Teisme buvo gautas konstitucinis skundas, kurio tikslas – ištirti, ar ordinarinių teismų sprendimais nebuvo pažeistos pareiškėjo teisės pagal Pagrindinio Įstatymo 5 straipsnio 1 dalies 1 sakinį, 3 straipsnio 1 dalį[8] ir 19 straipsnio 4 dalį[9].

Konstitucinis skundas buvo priimtas nagrinėti pagal Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo įstatymo § 93a 2 dalies b punktą[10] tiek, kiek

[7] Apibūdinimas *Trulla* iš esmės yra įžeidžiančio pobūdžio. Paprastai šis žodis vartojamas siekiant sumenkinti moteriškos lyties asmenis dėl jų netinkamo elgesio.

[8] Šiame straipsnyje įtvirtinta, kad visi žmonės įstatymui yra lygūs.

[9] Šiame straipsnyje nurodyta: jei kieno nors teisę pažeidžia viešoji valdžia, jis turi teisę kreiptis į teismą. Jei kitokia kompetencija nepagrįsta, sprendžiama įprastiniu teisminiu būdu. Galioja 10 straipsnio 2 dalies 2 sakinys.

[10] Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo įstatymo (*Gesetz über das Bundesverfassungsgericht (Bundesverfassungsgerichtsgesetz – BverfGG)*) §93 a 2 dalyje, be kita ko, nustatyta, kad

jis susijęs su Pagrindinio Įstatymo 5 straipsnio 1 dalies 1 sakiniu laikantis nuostatos, kad taip gali būti užtikrintos pareiškėjo pagrindinės teisės.

Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas konstatavo, kad apkaltinamasis nuosprendis pareiškėjo atžvilgiu dėl įžeidimo pažeidžia jo pagrindinę teisę – žodžio laisvę. Jau minėta, kad Vokietijos Pagrindinio Įstatymo 5 straipsnio 1 dalies 1 sakinio nuostata suteikia kiekvienam savo nuomonę laisvai reikšti ir skleisti žodžiu, raštu ir vaizdu bei netrukdomai gauti informacijos iš visuotinai prieinamų šaltinių.

Pagal minėtą PĮ straipsnį žodžio laisvė yra apibrėžta ordinarinių įstatymų nuostatose ir asmens garbės teisėje. Prie jų priskiriamas ir Vokietijos Baudžiamojo kodekso §185, kuriuo remiasi priimti sprendimai pareiškėjo atžvilgiu. Teismas pabrėžė, kad, taikant šią baudžiamąją nuostatą konkrečiu atveju, būtina įvertinti asmens garbei ir žodžio laisvei gresiančias grėsmes. Anot Teismo, net perdėta, visiškai neproporcinga ar net nepagrįsta kritika dar netampa įžeidimu, todėl pareiškimai, menkinantys asmens garbę, turi būti tinkamai įvertinami. Žeminantį pobūdį pareiškimas įgauna tik tada, kai dominuoja ne ginčas, bet asmens šmeižtas. Vertinant pusiausvyrą tarp žodžio laisvės ir asmens garbės, būtina atsižvelgti į tokio pasisakymo priežastį ir kontekstą. Konstitucine prasme įžeidžianti kritika yra laikoma tada, kai pareiškimas neturi jokio loginio ryšio su faktine diskusija ar ginču ir kai tuo siekiama asmenį įžeisti be priežasties.

Teismas taip pat nurodė, kad, visų pirma, turi būti saugomi vertinamieji sprendimai, t. y. pasisakymai, kuriems būdingas nuomonės elementas. Tai galioja nepriklausomai nuo galimo nepagarbaus pareiškimo turinio. Vien tai, kad pasisakymas suformuluotas polemiškai arba įžeidžiančiai, jo nepašalina iš pagrindinės teisės apsaugos srities. Baudžiamoji sankcija dėl pareiškimo, kuris atitinkamai patenka į sritį, kuriai taikoma apsauga, pažeidžia pareiškėjo žodžio laisvę.

dėl skundo turi būti priimtas sprendimas, jei tai susiję su šio įstatymo §90 1 dalyje nurodytų teisių įgyvendinimu. Minėto įstatymo §90 1 dalyje, be kita ko, įtvirtinta, kad kiekvienas, manydamas, jog viešoji valdžia pažeidė jo pagrindines teises, gali Vokietijos Federaliniam Konstituciniam Teismui pateikti konstitucinį skundą.

1.3. Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo sprendimas byloje

Taigi Teismas aptariamoje byloje pagrindiniu tikslu kėlė siekį patikrinti, ar ordinariniai teismai pakankamai atsižvelgė į žodžio laisvės, dėl kurios taikoma baudžiamoji sankcija, svarbą bei apimtį ir ar jiems priskirtos vertinimo apimties ribose identifikavo svarbius požymius bei pakankamai į juos atsižvelgė. Teismas nurodė, kad aplinkybės, į kurias reikia atsižvelgti šiuo atveju, yra skundžiamo pareiškimo turinys, forma, priežastis ir poveikis. Teismas atkreipė dėmesį į tai, kad pas socialinę darbuotoją pareiškėjas atėjo susijaudinęs, nes jam buvo svarbu gauti pinigų užsakytoms prekėms ir maistui įsigyti. Jis turėjo vilties, kad apie nesusipratimą informuota darbuotoja galės užkirsti kelią šiam nepalankiam atvejui. O tai leidžia traktuoti spontaniškai pasakytą žodį ne kaip įžeidimą. Apylinkės teismas neįvertino emocinės įtampos, kurioje atsidūrė pareiškėjas. Todėl, anot Teismo, teigtina, kad ginčijami sprendimai grindžiami šia esmine klaida.

Dėl pareiškėjo skundo pažeidžiant jo PĮ 3 straipsnio 1 dalies ir 19 straipsnio 4 dalį Teismas sprendimą priimti atsisakė. Be to, Teismas konstatavo, kad pareiškėjo pagrindinės teisės pagal PĮ 5 straipsnio 1 dalies 1 sakinį pažeidimas, padarytas apylinkės teismo ir žemės teismo sprendimais, konstituciškai nėra pateisinamas. Baudžiamųjų bylų teismai nepripažino žodžio laisvės svarbia, taip pat nepripažino pažeidimo. Todėl, kaip nurodė Teismas, šie teismų sprendimai po nutarimo priėmimo privalės būti panaikinti, o pirmosios instancijos teismas (šiuo atveju – Švalmstado) turės priimti naują sprendimą.

Taigi šioje byloje Teismas interpretavo Pagrindinio Įstatymo nuostatas, plėtodamas žodžio laisvės sampratą. Šiuo atveju buvo vertinama tai, kokia kalba laikytina patenkančia į žodžio laisvės suteikiamos apsaugos sritį, pabrėžiant ypatingą asmens reiškiamos nuomonės svarbą. Reikšminga tai, jog šiuos klausimus Teismui teko spręsti praėjus jau daugiau nei 70 metų nuo Pagrindinio Įstatymo priėmimo. Tad žodžio laisvė kaip konstitucinė kategorija, nepaisant besikeičiančių socialinių ir kitų aplinkybių, išlieka itin aktuali ir dabar. Taigi tai, kad Teismui naujus šios laisvės apsaugos aspektus tenka atskleisti ir nūdienos kontekste, patvir-

tina, kad žodžio laisvės sampratos raida neišvengiama. Be to, vokiškoji jurisprudencija atlieka ir didaktinę funkciją žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo srityje. Žodžio laisvės egzistavimas neginčijamas, bet tik užtikrinant kito žmogaus orumą. Tad galima teigti, jog aptartos bylos kontekste minėtos teisės garantavimas tarsi balansuoja ant ribos tarp jos paneigimo ir suabsoliutinimo.

2. Žodžio laisvė JAV Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijoje

Žodžio laisvė – gilias šaknis JAV teisės filosofijoje turinti kategorija. Nors, kaip minėta, ji iš karto nebuvo įtvirtinta konstitucinėmis normomis ir jai nebuvo iš karto suteikta konstitucinė apsauga, 1791 m., įsigaliojus JAV Konstitucijos pirmajai pataisai, ji tapo pirmosios rašytinės konstitucijos pasaulyje neatskiriama dalimi.

JAV Konstitucijos pirmoji pataisa nustato[11]: „Kongresas neturi leisti įstatymų, įtvirtinančių kurią nors religiją arba draudžiančių ją laisvai išpažinti, arba varžančių žodžio ar spaudos laisvę; arba žmonių teisę taikiai rinktis ir kreiptis su peticijomis į Vyriausybę dėl nuostolių atlyginimo“. Aiškinant šios pataisos turinį straipsnyje aktualiu aspektu, iš pirmo žvilgsnio gali susidaryti įspūdis, kad pagal ją konstitucinė apsauga žodžio laisvei taikoma tik tiek, kiek tai susiję su joje nurodyta Kongreso kompetencija. Tačiau toks pirmosios pataisos turinį siaurinantis aiškinimas nėra pagrįstas: atskleidžiant JAV Konstitucijos nuostatų turinį, būtina nagrinėti aukščiausios teisminės valdžios institucijos – JAV Aukščiausiojo Teismo[12] – jurisprudenciją. Pagal

[11] „Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucija“, iš *Užsienio šalių konstitucijos (Prancūzijos Respublikos Konstitucija, Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindinis Įstatymas, Didžiosios Britanijos Konstitucija (nekonsoliduota), Suomijos Respublikos Konstitucija, Estijos Respublikos Konstitucija, Latvijos Respublikos Konstitucija, Lenkijos Respublikos Konstitucija, Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucija, Rusijos Federacijos Konstitucija)*, Egidijus Jarašiūnas, Gediminas Mesonis (Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004), https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/15483/konstitucijos.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

[12] JAV Konstitucijos 3 straipsnio I skyriuje, be kita ko, nustatyta: „Teisminė valdžia Jungtinėse Valstijose priklauso Aukščiausiajam Teismui ir tiems žemesniems teismams, kuriuos įsteigia

ją JAV Konstitucijos pirmoji pataisa – ir kiekvieną valstiją, ir jos valdžią atitinkamai įpareigojantis teisės aktas[13]. Taigi, įsigaliojus JAV Konstitucijos pirmajai pataisai, atitinkamai sudarytos prielaidos žodžio laisvei tapti ir jurisprudencine kategorija. Tai lėmė žodžio laisvės turinio raidą: dėl gausios aktualios JAV Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijos[14] žodžio laisvės samprata nuolat buvo papildoma, ji evoliucionavo.

Šiame straipsnyje, įvertinus žodžio laisvės kategorijai skirtos JAV Aukščiausiojo Teismo jurisprudencijos apimtį ir gylį, pasirinkta aptarti šiame kontekste itin reikšmingą bylą – *Teksasas prieš Johnson*[15]. Tačiau jos turinio kompleksiškumas lemia poreikį pirmiausia aptarti šį sprendimą nulėmusią jurisprudencinės minties raidą.

2.1. Sprendimo byloje *Teksasas prieš Johnson* link: aktuali konstitucinės žodžio laisvės problematikos raida

Bylos *Teksasas prie Johnson*, kurioje iš esmės buvo svarstoma, ar vėliavos sudeginimas galėtų patekti į JAV Konstitucijos pirmojoje pataisoje įtvir-

ir paskiria Kongresas.“. „Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucija“, iš *Užsienio šalių konstitucijos (Prancūzijos Respublikos Konstitucija, Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindinis Įstatymas, Didžiosios Britanijos Konstitucija (nekonsoliduota), Suomijos Respublikos Konstitucija, Estijos Respublikos Konstitucija, Latvijos Respublikos Konstitucija, Lenkijos Respublikos Konstitucija, Jungtinių Amerikos Valstijų Konstitucija, Rusijos Federacijos Konstitucija)*, Egidijus Jarašiūnas, Gediminas Mesonis (Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004), https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/15483/konstitucijos.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

13 JAV Aukščiausiasis Teismas byloje *Gitlow prieš Niujorką* konstatavo, kad JAV Konstitucijos pirmosios pataisos garantuojamos spaudos ir žodžio laisvės yra pagrindinės asmens teisės ir laisvės, kurias nuo valstijų pažeidimų saugo JAV Konstitucijos keturioliktosios pataisos tinkamo proceso sąlyga. Žr. „JAV Aukščiausiojo Teismo 1925 m. birželio 8 d. sprendimas byloje *Gitlow prieš Niujorką*“, Library of Congress, https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/usrep/usrep268/usrep268652/usrep268652.pdf.

14 Donald P. Kommers, „The Jurisprudence of Free Speech in the United States and the Federal Republic of Germany“, *Indiana Law Journal* 3, 84 (2009), https://www.repository.law.indiana.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1127&context=ilj.

15 „JAV Aukščiausiojo Teismo 1989 m. birželio 21 d. sprendimas byloje *Teksasas prieš Johnson*“, Library of Congress, https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/usrep/usrep491/usrep491397/usrep491397.pdf.

tintų laisvių apsaugos sritį, kontekste aktuali JAV Aukščiausiojo Teismo jurisprudencija, atspindinti dviejų kategorijų santykį – žodžio laisvės ir vėliavos kaip valstybės simbolio. Kitaip tariant, šiuo atveju aktualūs santykio tarp asmens žodžio laisvės ir jo pareigos gerbti vėliavą kaip valstybės simbolį paieškos ypatumai. Šiame kontekste aptartinos dvi bylos, iliustruojančios aktualią jurisprudencinę kaitą[16].

(i) Pirmoji – 1940 m. JAV Aukščiausiojo Teismo išnagrinėta *Minersville School District prieš Gobitis*[17] byla. Šioje byloje buvo sprendžiamas klausimas dėl to, ar gali būti teisės aktais įtvirtinta pareiga mokykloje dalyvauti vėliavos pagerbimo ceremonijoje. Toks byloje kilęs klausimas ypatingas ir dėl to, kad teisė nepagerbti vėliavos (nedalyvauti atitinkamoje ceremonijoje mokykloje) kildinta iš išpažįstamo tikėjimo specifikos. Bylos faktologija gana paprasta: du vaikai (10 ir 12 metų amžiaus), išpažįstantys Jehovos liudytojų tikėjimą, atsisakė dalyvauti mokykloje organizuojamoje kasdienėje JAV vėliavos pagerbimo, deklamuojant ištikimybės pasižadėjimą, ceremonijoje; savo teisę atsisakyti pagerbti vėliavą jie motyvavo būtent savo tikėjimu, pagal kurį toks pagerbimas būtų prilyginamas neleistinam atvaizdo garbinimui[18]; už tai vaikai buvo pašalinti iš mokyklos. Iš mokyklos pašalintų vaikų tėvas kreipėsi į teismą teigdamas, kad jo vaikams negarantuojamas nemokamas išsilavinimas, taip pat nesutikdamas su reikalavimu reikšti pasižadėjimą. Įdomiausia tai, kad žemesniųjų instancijų teismai konstatavo, kad pasižadėjimo ir vėliavos pagerbimo reikalavimai yra antikonstituciniai. Vis dėlto galutinį sprendimą šioje byloje priėmė JAV Aukščiausiasis Teismas. Konstatuota, kad vėliava – ypatingas tautinės vienybės simbolis, jos pagerbimas ir pasižadėjimas jai sudaro prielaidas peržengti visus kitus skirtumus, taigi – ir religijos laisvės įgyvendinimo suponuojamus ypatumus, todėl įstatymų leidėjas, taip siekdamas formuoti

16 Plačiau žr. Gediminas Mesonis, „Vėliava – flag – drapeau, arba ir vėl apie žmogaus teises“, *Teisė* 83 (2012): 18–36.

17 „JAV Aukščiausiojo Teismo 1940 m. birželio 3 d. sprendimas byloje *Minersville School District, Board of Education of Minersville School District ir kt. prieš Gobitis ir kt.*“, Library of Congress, https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/usrep/usrep310/usrep310586/usrep310586.pdf.

18 Alex Aichinger, „Minersville School District v. Gobitis“, iš *The First Amendment Encyclopedia* (1940), https://mtsu.edu/first-amendment/article/308/minersville-school-di strict-v-gobitis.

vaikų pasaulėžiūrą, gali numatyti jiems pareigą dalyvauti vėliavos pagerbimo ceremonijoje.

Vadinasi, šioje byloje JAV Aukščiausiasis Teismas minėtų konstitucinių vertybių, teisių ir laisvių sandūroje pirmenybę teikė pareigai pagerbti vėliavą kaip valstybės simbolį, taip skatindamas vienybę, o ne žodžio ir religijos laisves. Kitaip tariant, nepaisant turimų laisvių, pareiga pagerbti vėliavą, jeigu tokia yra nustatyta įstatymų leidėjo, negali būti neįgyvendinama pagrindžiant turimų laisvių suteikiama apsauga. Taip pat teismas priminė daugumos principo suteikiamas galimybes keičiant nustatytą teisinį reguliavimą: demokratinis procesas neatima iš Jehovos liudytojų galimybės laimėti daugumą atstovaujamosiose institucijose ir taip – demokratiniu būdu – pakeisti norminius aktus, įpareigojančius reikšti pagarbą vėliavai. Apibendrinant galima teigti, kad JAV Aukščiausiojo Teismo sprendime *Minersville School District prieš Gobitis* byloje konstitucinės apsaugos svarstyklės buvo nusvertos bendro gėrio, o ne konkretaus asmens laisvės įgyvendinimo naudai.

(ii) Praėjus vos trejiems metams, JAV Aukščiausiajam Teismui teko grįžti prie to paties klausimo, tačiau šį kartą anksčiau suformuluotos jurisprudencinės nuostatos keitėsi. Bylos *West Virginia State Board of Education prieš Barnette*[19] faktai panašūs į jau aptartuosius bylos *Minersville School District prieš Gobitis* faktus: 1942 m. Vakarų Virdžinijos Švietimo taryba priėmė sprendimą, kad vėliavos pagerbimas privalomas viešosiose mokyklose, tad visi mokytojai ir mokiniai privalo dalyvauti pagerbdami tautą, kurią atspindi vėliava, o atsisakymas dalyvauti tokiame pagerbime reiškia nepaklusnumo aktą, sudarantį pagrindą vaikus šalinti iš mokyklos ir bausti jų tėvus; toks sprendimas buvo apskųstas vaikų tėvų, prašant padaryti išimtį Jehovos liudytojams; pareiškėjai teigė, kad tokiu teisiniu reguliavimu paneigiama religijos laisvė, žodžio laisvė, taip pat Konstitucijos garantuojami teisingo proceso ir lygiateisiškumo reikalavimai. JAV Aukščiausiasis Teismas, toliau vystydamas ir JAV Konstitucijos pirmosios pataisos aiškinimą, pakeitė savo ankstesnį išaiškinimą, pateiktą *Minersville School District prieš Gobitis* bylo-

[19] „JAV Aukščiausiojo Teismo 1943 m. birželio 14 d. sprendimas byloje *West Virginija State Board of Education ir kt. prieš Barnette ir kt.*“, Library of Congress, https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/usrep/usrep319/usrep319624/usrep319624.pdf.

je[20]. Konstatuota, kad vėliava, nors ir būdama valstybės simboliu, nebūtinai gali ir turi sukelti visiems tapačius jausmus. Teismas pabrėžė, kad siekis unifikuoti požiūrį visuomenėje yra ne tik utopinio pobūdžio, o tokios pastangos prieštarauja Konstitucijai. Siekiant tai patvirtinti, buvo nurodyti istoriniai faktai, liudijantys, kad panašios pastangos (Romos imperija, Ispanijos inkvizicija ir pan.) baigdavosi nedemokratinių politinių režimų įsitvirtinimu bei žmogaus teisių ir laisvių pažeidimais. JAV Aukščiausiasis Teismas, ieškodamas pusiausvyros tarp skirtingų vertybių, akcentavo, kad tikėti, jog patriotizmas nevešės tuo atveju, jei patriotinės ceremonijos bus savanoriškos ir spontaniškos, o ne taps privaloma rutina, reiškia „neigiamai vertinti mūsų institucijų įtaką laisviems protams“. Sprendime pabrėžta, kad „tolerancija atsitiktiniam ekscentriškumui ir neįprastiems požiūriams yra kaina, kurią turime sumokėti, norėdami turėti intelektualinį individualizmą ir turtingus kultūrinius skirtumus. Kai ekscentriškas ar neįprastas požiūris yra tiek nežalingas kitam asmeniui ar valstybei, kaip kad yra šiuo atveju, kaina nėra per didelė“. Taip pat konstatuota, kad laisvė skirtis neapsiriboja dalykais, kurie neturi didelės reikšmės (priešingu atveju tai būtų tik laisvės šešėlis), todėl jos esmę sudaro teisė skirtis dėl dalykų, kurie susiję su esminiais esamos tvarkos dalykais. Taip pat JAV Aukščiausiasis Teismas patikslino poziciją ir dėl galimybės per demokratiškai išrinkus savo atstovus pakeisti pareigą pagerbti vėliavą įtvirtinusį teisinį reguliavimą: pripažinta, kad dėl žmogaus teisės ir laisvės turinio sprendimai negali būti priimami balsų dauguma[21].

Taigi aptarta jurisprudencijos raida lėmė ir JAV Konstitucijos Teisių bilyje įtvirtintos žodžio laisvės santykio su kitomis teisėmis ir laisvėmis raidą: konkretaus asmens žodžio laisvės išraiškai suteikta pirmenybė pareigos pagerbti vėliavą kaip valstybės simbolį kontekste.

---

[20] Pripažįstama, kad savo sprendimu byloje *West Virginia State Board of Education prieš Barnette* JAV Aukščiausiasis Teismas panaikino savo ankstesnį išaiškinimą, taip plėtodamas savo suformuluotą žodžio laisvės koncepciją, orientuotą į įsipareigojimą saugoti mažumos teises, skatinti įvairovę. Žr. plačiau Genevieve Lakier, „Not Such a Fixed Star After All: West Virginia State Board of Education v. Barnette, and the Changing Meaning of the First Amendment Right Not To Speak“, *Journal Articles* (2019), https://chicagounbound.uchicago.edu/journal_articles/10050.

[21] Teismas pabrėžė, kad „dėl žmogaus teisės į gyvybę, laisvę, nuosavybę, žodžio, spaudos, susirinkimų laisvių, ir kitų fundamentalių teisių buvimo ar nebuvimo negali būti balsuojama, šios teisės negali priklausyti nuo rinkimų rezultato.“

2.2. Sprendimas *Teksasas prieš Johnson* byloje: sugrįžimas prie žodžio laisvės problematikos

JAV Aukščiausiojo Teismo jurisprudencija, susijusi su žodžio laisvės ir pagarbos vėliavai pusiausvyra, toliau buvo plėtojama 1989 m. byloje *Teksasas prieš Johnson*.

Bylos faktai šie: JAV pilietis Gregory Lee Johnson 1984 m., protestuodamas prieš JAV Prezidento politiką, mitinge sudegino JAV vėliavą; pagal Teksaso valstijos įstatymus jis buvo nuteistas ir nubaustas vienerių metų laisvės atėmimo bausme, jam taip pat skirta 2 000 JAV dolerių bauda. Klausimą galutine instancija galiausiai sprendė JAV Aukščiausiasis Teismas.

Svarbu nurodyti, kad sprendime šioje byloje išplėsta anksčiau galiojusi žodžio laisvės, kaip pagrinde apimančios žodžiu ir raštu išreikštas mintis, samprata: konstatuota, kad žodžio laisvės samprata apima ne tik žodinę ir rašytinę išraišką, bet ir kitokius veiksmus[22], taigi ir tokius, kuriais asmuo išreiškia tam tikrą savo poziciją. Šiuo atveju žodžio laisvės samprata apima ir vėliavos išniekinimą kaip vadinamąją „simbolinę kalbą“[23], simbolinei kalbai atitinkamai suteikiant tokią pačią apsaugą, kaip ir kitoms žodžio laisvės išraiškos formoms[24]. Tad žodžio laisvės išraiška gali būti įvairi. JAV Aukščiausiasis Teismas konstatavo, kad šioje byloje vėliavos sudeginimas nesukėlė pavojaus viešajai rimčiai, todėl tokia veikla gali būti traktuojama kaip asmeninės pozicijos išraiškos forma, kurią garantuoja JAV Konstitucijos pirmoji pataisa.

[22] Bernhard Jurgen Bleise, „Freedom of Speech and Flag Desecration: A Comparative Study of German, European and United States Laws“, *Denver Journal of Internationl Law and Policy*, 471 (1992): 484, https://digitalcommons.du.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1818&context=djilp.

[23] Plačiau žr. *The Problem of Symbolic Speech*, Cornell Law School, https://www.law.cornell.edu/constitution-conan/amendment-1/the-problem-of-symbolic-speech.

[24] Eugene Volokh, „Symbolic Expression and the Original Meaning of the First Amendment“, *Georgetown Law Journal* (2008), https://www2.law.ucla.edu/Volokh/symbolic.pdf.

2.3. Žodžio laisvės jurisprudencijos raidos pasekmės

Nors, kaip minėta, žodžio laisvės turinį atskleidžianti JAV Aukščiausiojo Teismo jurisprudencija buvo plėtojama daug metų, būtent JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimas byloje *Teksasas prieš Johnson* lėmė tai, kad net 48 JAV valstijose buvo anuliuoti įstatymai, kurie iki tol kriminalizavo vėliavos sudeginimą. Nors vėliau federaciniu lygmeniu vėliavos išniekinimas vėl kriminalizuotas Vėliavos apsaugos įstatymu, jis pripažintas antikonstituciniu JAV Aukščiausiojo Teismo sprendime byloje *Jungtinės Valstijos prieš Eichman*[25]. Šiame sprendime teismas pakartojo, kad šiuo atveju vieno žmogaus teisė yra svarbiau nei grupės, net ir absoliučios daugumos valia nepaneigia žodžio laisvės. Vis dėlto svarbu paminėti, kad, nepaisant aiškios JAV Aukščiausiojo Teismo pozicijos, vėliavos sudeginimo kriminalizavimo klausimas kartais vis dar keliamas[26], o tai tik dar kartą patvirtina ypatingą žodžio laisvės aktualumą ir šiuolaikinėje visuomenėje.

Aptartieji JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimai sudaro prielaidas išskirti tris konstitucinės jurisprudencijos, susijusios su žodžio laisve, raidos etapus, kol galiausiai buvo pripažinta, kad saviraiškos laisvė turi ne tik žodinę ir rašytinę turinio formą[27].

Šiame kontekste pabrėžtina, kad Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas 1990 m., t. y. praėjus vieneriems metams po JAV Aukščiausiojo Teismo sprendimo (1990 m. kovo 7 d. sprendimas 1 BvR 266/86, 913/87), pasisakė dėl to, ar vėliavos išniekinimas patenka į Vokietijos Pagrindinio Įstatymo laiduojamos žodžio laisvės apsaugos (konkrečiai – kūrybos laisvės) sritį. Šioje byloje Vokietijos Federalinis Konstitucinis Teismas pripažino, kad nors tai ir yra kūrybos laisvės išraiška, kai knygos viršelio

[25] „JAV Aukščiausiojo Teismo 1990 m. birželio 11 d. sprendimas byloje *Jungtinės Valstijos prieš Eichman ir kt.*“, Library of Congress, https://tile.loc.gov/storage-services/service/ll/usrep/usrep496/usrep496310/usrep496310.pdf.

[26] Žr., pavyzdžiui, Keith E. Whittington, „Trump says the Supreme Court would allow a ‘very powerful flag-burning statute.’ He’s wrong.“, https://www.washingtonpost.com/politics/2020/06/03/trump-says-supreme-court-would-allow-very-powerful-flag-burning-statute-hes-wrong/.

[27] Plačiau žr. Gediminas Mesonis, „Vėliava – flag – drapeau, arba ir vėl apie žmogaus teises“, *Teisė* 83 (2012): 18–36.

iliustracijoje buvo paniekinta VFR vėliava, bet už tai galėjo būti taikoma atsakomybė ir bausmė[28]. Taigi šis sprendimas yra visai kitokio pobūdžio nei JAV 1989 m. byloje.

Apibendrinant akcentuotina, kad aptarta Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo ir JAV Aukščiausiojo Teismo jurisprudencija šiame straipsnyje nagrinėjamų ir minimų bylų kontekste yra įdomi ne tik savaime, savo istoriniu kontekstu, bet ir sudaro pagrindą suformuluoti keletą universalesnių apibendrinimų dėl žodžio laisvės sampratos, jos turinio.

Išvados

Žodžio laisvė yra labai svarbi demokratinės visuomenės egzistavimo sąlyga. Būtent todėl ji yra įtvirtinta aukščiausią galią turinčiuose teisės aktuose – Vokietijos Federacinės Respublikos Pagrindiniame Įstatyme ir JAV Konstitucijoje (jos Teisių bilyje). Būtent todėl ši žmogaus teisė yra nuolatinė aukščiausios konstitucinės justicijos institucijų – Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo ir JAV Aukščiausiojo Teismo – aiškinimo objektas. Tačiau šios teisės svarba ir aktualumas nereiškia, kad jos samprata ir suvokimas yra galutinai suformuluoti ir išbaigti. Kitais žodžiais tariant, tai – savotiškai paradoksalu: pripažįstant jos svarbą, turinys vis dar nėra iki galo aiškus ir suprantamas.

Kaip matyti, straipsnyje analizuojamos Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo ir JAV Aukščiausiojo Teismo bylos yra labai skirtingos ir savo turiniu, ir savo epocha. Vokiškoji 2020 m. byla puikiai atspindi šių dienų aktualijas ir reprezentuoja šiandienos žodžio laisvės koncepciją. Amerikietiškoji 1989 m. byla nors ir yra kiek ankstesnio laikotarpio, bet taip pat atspindi aktualijas, kurios daugelyje Europos valstybių dar net nėra pradėtos gvildenti. O tai reiškia, kad ši problematika išlieka aktuali ir šiandien, bus reikšminga ir ateityje.

[28] Bernhard Jurgen Bleise, „Freedom of Speech and Flag Desecration: A Comparative Study of German, European and United States Laws“, *Denver Journal of International Law & Policy* 3, 20 (2020), https://digitalcommons.du.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1818&context=djilp.

Žodžio laisvė yra ne tik konstitucinės justicijos institucijų aiškinimo objektas. Žodžio laisvė – teisės filosofijos materialus objektas, kurio pažinimo ir analizės procesas nuolat tęsiasi. Taigi, kalbėdami apie žodžio laisvę kaip apie nekintamą žmogaus teisę, mes turime pripažinti, kad nekinta tik šios teisės turėjimo faktas, o turimos teisės turinys nuolat gali keistis. Ir ne tik tai: demokratinėse valstybėse šios teisės turinys gali būti nebūtinai identiškas. Todėl šiame straipsnyje aptartos dvi bylos ir jose suformuluoti požiūriai yra artimi vienas kitam tuo, kad fundamentali žodžio ir saviraiškos laisvė praktikoje neišvengiamai įgauna specifinių požymių, kurie gali nesutapti skirtingų valstybių mokslinėse doktrinose ir jurisprudencijose, bet tie skirtumai nepaneigia pačios teisės esmės universalumo.

Žodžio laisvės turinio sampratos raida analizuojamose bylose iliustruoja ir tai, kad jokia žmogaus teisė ir laisvė nėra statinė kategorija. Teisės ir laisvės turinys atspindi konkrečios epochos demokratijos lygmens, intelektualinių visuomenės gebėjimų turinį. Todėl, nepaisant skirtingų aplinkybių, žmogaus teisių ir laisvių sampratos raidos pabaiga negalima. O tai reiškia, kad tiek nacionalinėje, tiek kitų šalių jurisprudencijoje ir mokslinėje doktrinoje taškas šiuo klausimu, ko gero, negali būti padėtas.

FREEDOM OF SPEECH: TWO CASES, TWO VIEWS (RELEVANT CASE-LAW OF THE FEDERAL CONSTITUTIONAL COURT OF GERMANY AND OF THE SUPREME COURT OF THE UNITED STATES)

Darijus Beinoravičius
Mykolas Romeris University

Gediminas Mesonis
Mykolas Romeris University

Milda Vainiutė
Mykolas Romeris University

Summary. *Freedom of speech is a legal category entrenched both in the Basic Law of the Federal Republic of Germany and the Constitution of the United States (in its First Amendment). Its content is disclosed in constitutional jurisprudence – i.e., the decisions of the Federal Constitutional Court of Germany and of the Supreme Court of the United States. Freedom of speech is a long-established category in the catalogue of basic human rights and freedoms. Nonetheless, it is not a static, unchanging legal category. The constant development of constitutional jurisprudence inevitably involves the concept of freedom of speech. This article presents German and American constitutional jurisprudence in the field of freedom of speech. Its constitutional problematics are revealed via analysis of one relevant decision from each of the respective courts: the Federal Constitutional Court of Germany and the Supreme Court of the United States. This allows for generalised conclusions to be made regarding freedom of speech as a constitutional category. The analysis performed in this paper allows for the establishment of a permanent evolution of the concept of freedom of speech, alongside the development of its content. It is concluded that freedom of speech is a fixed freedom, but not a freedom with unchanging content; it is not static, but rather shifting and, therefore, is an ever-relevant constitutional category.*

***Keywords**: Constitution, freedom of speech, Federal Constitutional Court of Germany, Supreme Court of the United States, development of constitutional jurisprudence.*

Darijus Beinoravičius, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto profesorius, socialinių mokslų (teisė) daktaras. **Mokslinių tyrimų kryptys**: teisėkūra.

Darijus Beinoravičius, professor at the Institute of Public Law at the Law School at Mykolas Romeris University, doctor of social sciences (Law). **Research interest**: legislation.

Gediminas Mesonis, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto profesorius, socialinių mokslų (teisė) daktaras. **Mokslinių tyrimų kryptys**: lyginamoji konstitucinė teisė, žmogaus teisės, Konstitucijos įtaka ordinarinėms teisės šakoms.

Gediminas Mesonis, professor at the Institute of Public Law at the Law School at Mykolas Romeris University, doctor of social sciences (Law). **Research interest**: comparative constitutional law, human rights, influence of the Constitution on the ordinary branches of law.

Milda Vainiutė, Mykolo Romerio universiteto Teisės mokyklos Viešosios teisės instituto profesorė, socialinių mokslų (teisė) daktarė. **Mokslinių tyrimų kryptys**: žmogaus teisės, parlamento teisė, valstybės valdžios institucijų sąranga, valstybės forma.

Milda Vainiutė, professor at the Institute of Public Law at the Law School at Mykolas Romeris University, doctor of social sciences (Law). **Research interests**: human rights, parliamentary law, organization of the state authorities, state's form.